

СОЦІЕТАЛЬНЕ ПІДґРУНТЯ ПІДґРУНТЯ ПОЛІТИКИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Яремчук Оксана Васильевна
доктор психол.наук

доцент каф. соціальної і прикладної психології Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

Фокина В. І.

аспірантка кафедри історії та світової політики Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

Анотація: Стаття присвячена з'ясуванню можливостей консолідації етнічних груп та особистостей в соціальній роботі на основі принципу мультикультуралізму. Розглянуті особливості мультикультурних суспільств в постмодерністському ракурсі; проінтерпретоване соціетальне підґрунтя політики мультикультуралізму.

Ключові слова: мультикультуралізм, консолідація етнічних груп, соціальна робота, особистість.

Abstract: The article is devoted to the possibilities of consolidating ethnic groups and individuals in social work on the principle of multiculturalism. The features of a multicultural society in a postmodern perspective; interpreted societal foundation policy of multiculturalism.

Keywords: multikulturalizm, consolidation of the ethnic groups, social work, personality.

Проблеми розуміння та управління культурним розмаїттям на рівні регіонів, держав, національних спільнот і навіть окремих особистостей виявилися сьогодні важко вирішуваними. Тому видається актуальним розглянути умови, необхідні й достатні для того, щоб консолідувати в соціальній роботі спільноти, що різняться за культурним спрямуванням.

Мета. З'ясувати можливості консолідації етнічних груп та особистостей в соціальній роботі на основі принципу мультикультуралізму. Мета реалізується у наступних завданнях:

1) розглянути особливості мультикультурних суспільств в постмодерністському ракурсі. 2) проінтерпретувати соціетальне підґрунтя політики мультикультуралізму. Одна з відмінних характеристик мультикультурного суспільства - заперечення ієрархії культури, культурного розподілу на центр і периферію, примат горизонтальних зв'язків над вертикальними. Все це зближує мультикультуралізм з практикою постмодерних спільнот [2].

Зокрема, відповідно з офіційною політикою мультикультуралізму в Канаді етнічні відмінності приймаються тією мірою, якою індивіди

можуть ідентифікувати себе з культурною традицією їх вибору, але тільки в тому випадку, якщо ця ідентифікація не порушує прав людини, права інших і закони країни» [9]. У зв'язку з цим постає проблема соціального підґрунтя політичної практики мультикультуралізму. Оскільки воно, з одного боку, обумовлює зазначені вище горизонтальні зв'язки культур в мультикультурній спільноті, а з іншого - подолання людиною меж своєї ідентичності і визнання цінності інших культур у власній самореалізації. Останню тенденцію ми співвідносимо з індивідуальним мультикультуралізмом [11].

Дослідники мультикультуралізму сходяться на тому, що невід'ємною рисою сучасних спільнот і навіть умовою їх розвитку є культурна складність [1; 7; 11]. Вона відтворюється під впливом різних факторів, викликаючи проблеми міжкультурних комунікацій, міжетнічних відносин, етнічних конфліктів. Проблема полягає в тому, що культурні системи розглядаються як свого роду карта, яка при всій її наповненості етнографічними типажми насправді є тільки умовним і статичним відображенням неповторного багатства рельєфу [7]. Погляд на культуру тільки як на архетип, а на етнічну ідентичність - як на біосоціальний організм заперечує рух і розвиток культурних форм, ігнорує роль особистішої стратегії вибору, проектної діяльності людей, політичних приписів та управлінських процедур [7, с. 163]. В сучасному світі окреслилися нові тенденції і канали культурного ускладнення, нові технічні та інформаційні ресурси руйнування культурної норми або монокультури без обов'язкової маргіналізації її носіїв, з'явився феномен і концепт культурної гібридності. Процес цей має глобальний і, швидше за все, незворотний характер. Ті країни та регіони, які знайдуть адекватні політичні відповіді, - виграють, ті, що будуть зволікати, - програють. У зв'язку з цим виявляється дискусійною соціально-культурна природа сучасних націй. Саме багатоетнічне співгромадянство, а не етнічні групи і релігійні громади є нині основними виробниками культурного капіталу [7, с. 164]. Нація в сучасному розумінні - це історична, культурна та соціально-політична спільність людей в межах державного утворення, що перебуває під єдиною суверенною владою та усвідомлює власну спільність на основі єдиних цінностей при збереженні культурної складності. Остання може стискатися і поступатися місцем громадянському націоналізму (патріотизму) в роки політичної централізації і загальногромадянських потрясінь і набувати актуалізовану стару і знову здобуту різноманітність в епоху демократизації, деколонізації та масових міграцій. Все це відбивається в перевірній і широко застосовуваній формулі націєбудування - «єдність в різноманітті» [7, с. 165].

Виокремлюючи нез'ясовані частини цієї проблеми, зазначимо, що загалом, етнічний «ренесанс» пов'язується дослідниками з ускладненням когнітивної, інформаційної структури сучасного світу,

що зумовлює відродження етнічності на основі своєрідного «інформаційного фільтра», який дозволяє впоратися з інформаційним навантаженням [11]. У зв'язку з цим актуальною виявляється соціальна політика та соціальна робота з урахуванням соціетальних складових мультикультуралізму [3].

Соціетальна психіка, за визначенням О. А. Донченко - це продукт історико-культурного шляху певного соціуму, який утілює, зокрема, кліматичні, географічні, ландшафтні умови життя народів, що проживали на даній території, а також традиційні умови і форми задоволення їхніх основних потреб, взірці діяльності та поведінки в цих умовах, установки на ті чи інші реакції, певні мисленнєві та духовні спрямування. Дійсно, соціетальна психіка - це своєрідний каркас, на якому вибудовуються суспільні психологія, свідомість, культура і який є ґрунтом для прийняття чи неприйняття тієї чи іншої соціальної політики зокрема. Політична практика мультикультуралізму, заснована на соціетальному підґрунті, безпосередньо відбивається у практиці соціальної роботи [1].

У найзагальнішому вигляді «мультикультуралізм» передбачає визнання правомірності та цінності культурного плюралізму, і з цієї причини вважається, що всі сучасні держави зобов'язані надавати своїм культурним, етнічним і релігійним групам рівний соціальний статус. Несхожість і відмінність класифікується не як другосортне і чуже, вони оцінюються просто як "інше"; в цій ситуації етнічні меншини стають об'єктом особливої уваги [6; 12].

«Мультикультуралізм» розглядається нами як політична практика, що реалізується в соціальній роботі щодо неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі різнорідних культурних груп. Соціальна фасилітація такого типу стверджує повагу до відмінностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності. Тобто взаємодія культур відбувається через координацію, а не субординацію [11].

Термін «мультикультуралізм» використовується в різних значеннях залежно від контексту (політичного, емпіричного, або філософського), а також залежно від того, про який з чотирьох основних типів мультикультурних суспільств йдеться. До цих типів відносяться імперії, Що існували до епохи сучасності; поселення в новому Світі; колоніальні і колишні колоніальні суспільства; нарешті, постнаціональне мультикультурне суспільство, характерне для сучасної Північної Америки та Західної Європи. Але об'єднуючим всі ці мультикультурні суспільства є рівноправне існування різних форм культурного життя.

Загалом, політика мультикультуралізму може носити як пасивний, так і активний характер. У першому випадку вона передбачає толерантне ставлення до культурного різноманіття, у другому —

активну підтримку і заохочення цього різноманіття.

Звичайно окреслюють такі сфери політологічного застосування поняття «мультикультуралізм»:

1) описове використання терміну, при якому поняття «мультикультуралізм» характеризує суспільство, яке має складний етнокультурний склад;

2) нормативну або ідеологічну сферу використання терміну, в якій мультикультуралізм позначає специфічну групу політичних принципів;

3) сферу політики, де мультикультуралізм - це низка політичних заходів [7].

Отже, мультикультуралізм як ідеологію західного суспільства можна розглядати як особливого роду ідеалістично - прагматичну (характерну саме для Заходу) концепцію соціального життя.

Можна констатувати, що ліберальна модель мультикультуралізму зіткнулася з неприйнятністю її неєвропейськими культурами і це є викликом сучасності. Демографічні зміни, що відбуваються в західних країнах, вже в найближчому майбутньому спричинять трансформації культурної політики. Тому пошук альтернативи, з одного боку, традиційній концепції національної ідентичності, а з іншого, ліберальній моделі мультикультуралізму потребує створення нової парадигми.

Для постання цієї нової парадигми необхідно враховувати сучасне тлумачення ідеології відмінності. В сучасних умовах расова дискримінація може існувати навіть за відсутності будь-якого ідеологічного расизму, оскільки вона є вписаною у норми, зокрема, у Франції існує своєрідний тип антирасизму, що зародився у 1980-х роках як реакція на посилення ультраправої партії, Національного фронту, носія расистської ідеології. З іншого боку, існує антирасистський рух як спротив системним дискримінаціям, вписаним у політику і в соціальну роботу з боку держави. У Франції сьогодні державна ксенофобія породжує расизм не тільки не декларуючи його, але і заперечуючи будь-який расизм [4]. Якщо спільноту визначають через спільне походження чи культуру, то меншина неминує переживатиме досвід дискримінації. Це радше результат, аніж причина: зрештою, Іншим стають унаслідок поводження як із відмінним — а не навпаки [4, с. 140]. Виникають запитання: який зв'язок існує між дискурсами в публічному просторі та щоденними практиками дискримінації? Чи можна сказати, що соціалізація веде до расизму? Розмірковуючи над ними, доходимо висновку, що треба привнести у соціальний рух із захисту меншин нові рамки інтерпретації чи новий інструментарій. Наприклад, сьогодні в Європі від особистості вимагають відповіді - кому ви надаєте перевагу, мусульманам і чорношкірим, чи жінкам і гомосексуалам? Формула, що зумисне шокує, прагнучи розвінчати логіку, яка ставить особистість у політично незручне становище. Поставивши це питання, ми мусимо

підняти й інше: як уникнути необхідності відповідати на подібний виклик? Не знаходячи відповіді, найменше, що ми можемо сказати — це те, що слід змінити запитання [4, с. 144]. Цей дискурс безпосередньо пов'язаний з політичною практикою мультикультуралізму.

У зв'язку з цим, слід було б говорити не про відсутність у європейських політиків і більшості європейських громадян віри в дієвість мультикультуралізму, а про відсутність у них віри у самий принцип мультикультуралізму, а отже про відмінну морально-етичну позицію і, відповідно, прихильність до іншого підходу вирішення проблем полікультурності — моделі сегрегації або моделі примусової асиміляції (принаймні — щодо іммігрантів).

Зокрема, у Німеччині, боязкі спроби якимось вбудувати досить об'ємну інокультурну меншість в життя суспільства робилися розрізнено, на рівні локальних і соціальних організацій. І навіть ці боязкі спроби мали на меті лише тимчасову, а не постійну інтеграцію мігрантів [1].

Саме в результаті фактичної відсутності послідовної та виваженої імміграційної політики і політики інтеграції етнічних меншин, Німеччина на початку XXI сторіччя зіткнулася з найскладнішою проблемою: на території однієї держави паралельно, практично не стикаючись культурно, живуть два (або навіть три) суспільства. Ці «паралельні суспільства» практично не мають каналів взаємодії один з одним, а держава не має збалансованого бачення того, як регулювати їх взаємини.

Але політика мультикультуралізму може бути розглянута не тільки в контексті імміграційної політики, але в більш широкому контексті — як політичний механізм зниження етнокультурної напруженості між різними спільнотами у складі мультикультурного суспільства.

В сучасній психології, альтернатива «ми — вони» розглядається на основі концепту соціальної ідентичності. Ідентичність — це базовий психологічний конструкт, який концентровано відображує сутність людини. Ідентичність складається з уявлень, емоцій, мотивів, знань, цінностей, стереотипів, поведінкових схем, норм і стандартів, а також несвідомих утворень. Це концентрація досвіду і сучасних поколів й разом з тим усього людства, яка заломлюється в індивідуальному досвіді існування в групі. Позиціонуючи етнокультурну міфотворчість особистості як спосіб формування її етнічної ідентичності, зауважимо, що особистість є органічною складовою культурних та суспільних процесів, специфічною соціально-психологічною конструкцією [11]. Вона може розглядатися як результат конструювання з боку соціального оточення та самоконструювання в певних культурно-історичних

контекстах. Занурюючись в етнокультурний дискурс в ході комунікації особистість таким чином оприявнює власну ідентичність.

Головна функція ідентичності об'єктивно полягає у виявленні стабільності, тоді як у суб'єктивному плані ідентичність виступає джерелом змін і варіацій. Отже, індивідуальна ідентичність повинна мати двоїсту характеристику на основі цього суб'єктивно-об'єктивного принципу. Л. Б. Шнейдер наголошувала, що «ця ситуація досить добре охоплюється поняттям «цінності» [10]. Цінності - це уявлення про бажане, які задіюються в оцінюванні об'єктів, подій і т.ін. та визначають цілі й засоби діяльності. З цього випливає, що ідентичність суб'єкта залежить від того, як він сам себе ідентифікує, що для нього є цінністю.

Отже, з одного боку індивідуальні цінності інтегрують поведінку і переживання окремої людини, додають їм цілісності. З іншого боку, саме ідентичність визначає систему цінностей, ідеалів, а також життєві плани, соціальні ролі індивіда, його активність у житті суспільства. Це відбувається завдяки усвідомленню, закріпленню і трансляції суб'єктом смислів значущих ситуацій.

Групові цінності функціонують як правила соціальної взаємодії і визначають ідентичність спільноти. В цьому контексті особливо показовим є так званий «синдром нав'язаної ідентичності» (Н. М. Лебедева), «гіперідентичності» (Л. І Науменко, Г. У. Солдатова [5]). Він має місце в результаті загострення ролі транслятора (інформаційні технології, ЗМІ, церква, влада, школа та ін.) у розв'язанні конфлікту «ми - вони».

Як відомо, існують розбіжності між досягнутою ідентичністю та нав'язаною, остання виникає переважно на основі шаблонних способів поведінки, засвоєних стереотипів реагування, є ригідною, закритою і жорсткою. Набуття істинної ідентичності вимагає внутрішньої активності особистості, конгруентності досвіду, мотивації до самоконструювання. Ідентичність конструюється в певних формальних проявах, що дозволяє говорити про наявність її психолого-феноменологічного комплексу. Найважливішими складовими цього комплексу є спілкування, досвід, мова. Спілкування та досвід оприявнюють ідентичність, у мові вона актуалізується.

На наш погляд, етнічна самоідентифікація - це усвідомлення унікальності «Я» у його екзистенції та неповторності особистісних якостей, при відчутті приналежності до соціальної реальності та етнокультури. Етнічна самоідентифікація здійснюється особистістю на основі позитивного ставлення до етнокультури і постає як вироблення моральної самооцінки на основі етнічної традиції. Отже, етнічна ідентичність досягнута шляхом етнічної самоідентифікації, включає особистісно прийнятні етнічні традиції, цінності і смисли творчої діяльності, досвід співпраці і співпереживання в складі колективного

суб'єкта-етносу.

Яскравим проявом творчої взаємодії особистості з етнокультурою є етнокультурна міфотворчість особистості, яка сприяє поглибленню етнічної ідентичності через етнічну самоідентифікацію [11].

Зазвичай, етнічна ідентичність є наслідком вільної, нецілеспрямованої інтеріоризації культурних рис етнічної групи завдяки механізмам наслідування. Але в результаті прискорення темпів соціальних та культурних перетворень світоглядні настанови змінюються настільки швидко, що безперервна трансляція традиційних моделей досвіду й мислення є надалі утрудненою, виникає нагальна потреба в інтеграції нових елементів в картину світу, що в свою чергу відбивається на процесі етнічної ідентифікації.

Етнічність все частіше розглядається як форма соціальної організації культурних розбіжностей, а етнос, нація позиціонуються як «сконструйовані» спільноти. З метою дослідження цих феноменів сучасна соціальна робота звертається до конструктивістської парадигми, в якій етнічність визначається як категорія соціальної ідентичності, ситуативний феномен, створований засобами символічного розрізнення, що має конвенціональний характер [8]. В цій логіці, етнічне почуття є наслідком освоєння етнічних нарративів, запропонованих лідерами: письменниками, вченими, політиками. Неперервність процесу нарративної ідентифікації передбачає здатність особистості здійснити деконструкцію етнічної картини світу з тим, щоб перейти до конструювання більш актуальної його моделі, з врахуванням національного буття етносу в сучасних умовах.

У зв'язку з цим великого значення набуває позиціонування освітою і засобами масової інформації консолідуючого національного міфу, який сприяв би розвитку національної ідентичності як результату колективної ідентифікації представників різних етносів в межах однієї держави [11].

Як відомо, етнічні міфологеми об'єднують тих, хто наділений подібним життєвим досвідом, мотивацією самоздійснення на основі певної культури. Саме тому, велика кількість ідей, які «конструктори» національного міфу пропонують масовій свідомості не знаходять відгуку.

Звернувши увагу на феномен психічної інфляції (за К.-Г. Юнгом). Його сутність оприявнюється в тому, що шляхом розширення індивідуальних меж, особистість шукає захисту в груповій ідентичності. Одним з важливих психологічних ефектів дії цього механізму є феномен «інгрупового фаворитизму» (за Г. Теджфелом). Його сутність полягає в тому, що навіть символічна віднесеність людиною себе до певної групи, зазвичай передбачає її більш позитивну оцінку, порівняно з іншими групами. Таким чином, ідентичність

виконує свої функції ототожнення і відділення, засновані на природній перевазі власних культурних цінностей. Феномен інгрупового фаворитизму відображує стремління людини до позитивної ідентичності. Адже, чим вище статус й престиж своєї групи, тим вище власна самооцінка. Захищаючи свою ідентичність людина захищає власну групу і навпаки. Поняття позитивної ідентичності містить у собі позитивне ставлення не тільки до власної групи, але й подібне ж ставлення до інших груп. Якщо прийняти позитивну ідентичність за психологічну «норму» багатоманітня, яка окрім умови самостійного та сталого існування власної групи, виступає також умовою мирної взаємодії в багатополлярному світі, у цьому разі в структурі такої ідентичності повинні співвідноситися позитивний образ своєї групи з позитивним ставленням до інших груп. Людина з такою ідентичністю не сприймає світ як погрозовий, вона толерантна до інших і для неї нехарактерні ксенофобські настановлення. Отже, формування подібної ідентичності в соціальній роботі з особистостями та спільнотами є необхідною умовою їх консолідації на основі принципу мультикультуралізму.

Висновки. З'ясовуючи можливості консолідації етнічних груп та особистостей в соціальній роботі на основі принципу мультикультуралізму, підкреслимо, що актуальним виявляється постмодерністський проект сучасної мультикультурної реальності. Він акцентує на гармонізації концептів «Свій», «Інший», «Чужий» в індивідуальному і соціальному просторі і апелює до ідеї культурного діалогу. У цих умовах необхідним є індивідуальний мультикультуралізм. Індивідуальний мультикультуралізм — це здатність суб'єкта в процесі свого існування створювати нові цінності і смисли на перетині різних культур. Етнічна ідентичність досягнута шляхом етнічної само ідентифікації особистості в соціальній роботі, включає особистісно прийнятні етнічні традиції, цінності і смисли творчої діяльності, досвід співпраці і співпереживання в складі колективного суб'єкта - нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Веретевская А. В. Перспективы и препятствия для политики мультикультурализма в консолидированных демократиях Западной Европы: дис.канд.полит.наук: 23.00.02. - М, 2012. - 209 с.
2. Вовк Д. Мультикультурализм как технология социально-политической регуляции современного гетерогенного общества / Д. Вовк // *Administrarea Publica: teorie și practică*. - Chișinău, 2013. - Nr. 77/1. - P. 101-105.
3. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика: глибинні регулятиви психополітичного повсякдення / О. А. Донченко,

Ю. В. Романенко. - К.: Либідь, 2001. - 334 с.

4. Йдеться про ксенофобію згори, яка підживлює ксенофобію знизу, інтерв'ю П. Дефантена з Е. Фасеном // *Спільне. Журнал соціальної критики*. - 2012, - №5, с. 140-144.
5. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряженности / *ф у*. Солдатова. - М.: Смысл, 1998 - 389 с.
6. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і політика визнання, — К.: Альтерпрес, 2004. - 172 с.
7. Тишков В. Российская полиэтничность в мировом контексте // *Россия в глобальной политике*. - Т. 11. - № 5, Сентябрь-Октябрь, 2013. — с. 160-174, с. 163.
8. Тюття Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика / Л. Т. Тюття, І. Б. Іванова / . - К.: Знання, 2008. - 574 с.
9. Ульянова М. Е. Мультикультурализм в условиях миграционных процессов: социокультурная политика и практика: дисс.канд.культурологии: 24.00.01. Рос. акад. гос. службы при президенте РФ, 2008. — 120 с.
10. Шнейдер Л. Б. Личностная, гендерная и профессиональная идентичность: теория и методы диагностики / Л. Б. Шнейдер/. - М.: Моск.психолого-социальный инт., 2007. — 128 с.
11. Яремчук О. В. Концептуалізація феномену мультикультуралізму в теорії етнокультурної міфотворчості особистості / О. В. Яремчук// «Особистість у просторі культури»: Матеріали V Севастопольського Міжнародного науково-практичного симпозіумі, 27 червня 2013 р./ За ред. Г. О. Балла, О. Б. Бовть, В. О. Медінцева. - Севастополь: Рібест, 2013. - 190с., с. 184-187.
12. Kymlicka W. Minority Rights go to the international level // *Comparative constitutional review*. - 2008. - № 6, P. 17-41.